

Tonga

**LAO FAKAANGAANGA
(FAKATONUTONU) KI HE LAO 'O E
KONISITUTONE 'O TONGA 2019**

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) KI HE LAO 'O E KONISITUTONE 'O TONGA 2019

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou mo e 'Uhinga' i lea.....	5
2	Fakatonutonu 'a e kupu 31A.....	5
3	Fakapekia 'a e kupu 83B mo e 83C.....	6
4	Kupu 83B fo'ou.....	6
5	Tamate'i 'a e lave ki he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau.....	6
6	Fakatonutonu 'a e kupu 84.....	6
7	Fakatonutonu 'a e kupu 85.....	6
8	Fakatonutonu 'a e kupu 86.....	7
9	Fakatonutonu 'a e kupu 86A.....	7
10	Fakatonutonu 'a e kupu 88.....	7
11	Fakapekia 'a e kupu 102.....	7

FAKAMATALA FAKAMAHINO

8

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) KI HE LAO 'O E KONISITUTONE 'O TONGA 2019

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FAKATONUTONU 'A E
KONISITUTONE KE LILIU 'A E FAKAMAAU'ANGA MO E NGAARI
ME'A KEHE 'OKU FELAVE'I MO IA

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e
Pule’anga ‘o pehe:

1 Hingoa nounou mo e ‘Uhinga’i lea

- (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao 'o e
Konisitutone 'o Tonga 2019.
- (2) Kuo pau ke ui ‘i he Lao ni, ‘a e Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga (Vahe 2), ‘i
hono fakatonutonu, “ko e Konisitutone”.

2 Fakatonutonu ‘a e kupu 31A

‘Oku fakatonutonu ‘a e kupu 31A ‘o e Konisitutone –

- (a) ‘aki hono tamate’i ‘a e kupu-si’i (1) pea fetongi’aki eni –
“(1) Kuo pau ke fakanofa ‘e he Tu’i ‘a e ‘Ateni Seniale, ‘i hono fokotu’u atu
‘e he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao, ‘a ia kuo pau ke ne –
(a) hoko ko e tokotaha tefito ke ne ‘oatu ‘a e fale’i faka-lao
ma’ae Kapineti pea mo e Pule’anga; pea

- (b) fakahoko ha ngaahi fatongia mo ha ngaue kehe 'oku fiema'u 'e he lao.”;
- (b) 'aki hono tamate'i 'a e kupu-si'i (3) pea fetongi'aki eni –
“(3) Kuo pau ke 'ikai fe'unga ha taha ke fakanofu ke ne ma'u pe le'ole'o 'i he lakanga 'o e 'Ateni Seniale tukukehe kapau ko ha fakafofonga lao kuo ne fakahoko fatongia 'o laka hake 'i he ta'u 'e 10.”; pea
- (c) 'i he kupu-si'i (5) 'aki hono fakahū atu 'a e ngaahi lea “'i hono fokotu'u atu 'e he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao” 'i he hili 'a e ngaahi lea “Tu'i 'i he Fakataha Tokoni”.

3 Fakapekia 'a e kupu 83B mo e 83C

'Oku fakapekia heni 'a e kupu 83B mo e 83C 'o e Konisitutone.

4 Kupu 83B fo'ou

'Oku fakatonutonu 'a e Konisitutone 'aki hono fakahū atu 'a e kupu 83B fo'ou ko eni -

“83B Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao

- (1) Kuo pau ke 'i ai ha Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 'a ia kuo pau ke fale'i 'i hono fakanofu 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo fakalao.
- (2) Kuo pau ke 'ikai kau 'a e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao ki he tu'utu'uni pe pule 'a ha taha pe mafai kehe 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia.”.

5 Tamate'i 'a e lave ki he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau

'Oku fakatonutonu 'a e Konisitutone 'aki hono tamate'i 'a e ngaahi lea “Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau” ko fē pē 'oku hā ai pea fetongi'aki 'a e ngaahi lea “Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao”.

6 Fakatonutonu 'a e kupu 84

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 84(2)(b) 'o e Konisitutone 'aki hono tamate'i 'a e lea “fakapalofesinale”.

7 Fakatonutonu 'a e kupu 85

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 85 'o e Konisitutone -

- (a) 'i he kupu-si'i (1), 'aki hono tamate'i 'a e ngaahi lea “'i he loto ki ai 'a e” pea fetongi'aki 'a e lea “'i he”;

- (b) 'i he kupu-si'i (1)(b)(i), 'aki hono tamate'i 'a e ngaahi lea "'i he ngaahi
pule'anga 'o 'Ene 'Afio ko e Tu'i 'o Pilitania" pea fetongi'aki 'a e ngaahi lea
"'o e Kominiueli".

8 Fakatonutonu 'a e kupu 86

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 86(1) 'o e Konisitutone 'aki hono tamate'i 'a e lea
"fakapalofesinale" pea fakahū atu 'i he hili 'a e lea "Fakamaau'anga" 'a e ngaahi lea
"'a ia kuo fakanofa 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni".

9 Fakatonutonu 'a e kupu 86A

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 86A(1) 'o e Konisitutone 'aki hono tamate'i 'a e ngaahi
lea "'i he loto ki ai 'a e" pea fetongi'aki 'a e lea "'i he".

10 Fakatonutonu 'a e kupu 88

'Oku fakatonutonu 'a e kupu 88(2) 'o e Konisitutone 'aki hono fakahū atu ha piliote
'i he hili 'a e hā tu'o ua 'a e lea "fakamaau" pea 'aki hono tamate'i 'a e toenga 'o e
ngaahi lea.

11 Fakapekia 'a e kupu 102

'Oku fakapekia 'a e kupu 102 'o e Konisitutone.

Na'e tali 'i he Fale Alea 'i he 'aho ni 'o 2019.

FAKAMATALA FAKAMAHINO

(‘Oku ‘ikai hoko ‘a e ngaahi fakamatala ko eni ko ha konga ‘o e Lao Fakaangaanga pea ‘oku fakataumu’a pe ke fakamatala’i hono ngata’anga mo e taumu’a)

- (1) ‘I he 2008 na’e fokotu’u ‘a e Komisoni ki he Konisitutone mo e Fili Fale Alea ‘i he Lao ki he Komisoni ki he Konisitutone mo e Fili Fale Alea ke fokotu’u atu ha ngaahi fokotu’u ki he ngaahi liliu fakakonisitutone mo e fili fale alea. Na’e vakai ‘a e Fale Alea ‘i he 2009 ki he ngaahi fokotu’u ‘a e CEC, pea na’e tali ha ngaahi tu’utu’uni ‘a ia na’e iku ai ki he ngaahi fakatonutonu mahu’inga ‘i he 2010 ki he Konisitutone.
- (2) Ko e taumu’a ‘a e CEC na’e tafataha ki hono fokotu’u ‘o e ngaahi liliu ki he konisitutone mo e fili fale alea felave’i mo e Mafai Pule mo e Fale Alea. Na’e ‘ikai kau ‘a e Fakamaau’anga ‘i hono toe vakai’i ‘e he CEC.
- (3) Kimu’a ‘i he ngaahi fakatonutonu ki he konisitutone mo e fili fale alea na’e fakahoko ki he Konisitutone ‘i he 2010, na’e fakatefito ‘a e Fakamaau’anga ‘i he ngaahi fa’unga faka-fakamaau’anga ‘a ia ‘oku ma’u ‘i he ngaahi fonua Kominiueli kehe. Na’e ‘ikai ke fakahoko ha fealea’aki mo e kakai ‘o fekau’aki mo e ngaahi liliu kuo fokotu’u ki he Fakamaau’anga pea na’e te’eki ai fakahoko ha ngaahi fokotu’u atu pe fokotu’u ki he liliu ki he Fakamaau’anga.
- (4) Hili hono fakahoko ‘o e ngaahi liliu ‘i he 2010 ki he konsitutone mo e fili fale alea, na’e liliu ‘a e fa’unga ‘o e Fakamaau’anga, pea na’e makehe ia ki Tonga. Hili hono ngaue’aki ‘a e fa’unga ko eni kuo ‘i ai ‘a e ngaahi me’a fakangaue mo e ngaahi me’a fekau’aki mo e fakahoko ngaue kuo tupu mei ai ‘a e ngaahi pole. Ko e ngaahi pole ko eni ‘e lava ke vakai ki ai ‘a e ngaahi fakatonutonu kuo fokotu’u atu ki he Konisitutone felave’i mo e Fakamaau’anga.
- (5) Ko e ngaahi kupu ‘o e Konisitutone felave’i mo e ‘Eiki Sanisela, mo e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu’utu’uni Fakafakamaau ko e tefito ia ‘o e ngaahi fakatonutonu kuo fokotu’u atu ki he Konisitutone.
- (6) ‘Oku fokotu’u atu ke to’o ‘a e ‘ofisi ‘o e ‘Eiki Sanisela, pea ko e ‘Eiki Fakamaau Lahi ‘a e ‘ulu pe ‘e taha ‘o e Fakamaau’anga.
- (7) ‘E fetongi ‘aki ‘a e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu’utu’uni Fakafakamaau ha Komisoni ki he Ngaahi Ngaue Fakafakamaau’anga ‘oku lelei ange, ke fakakau ki ai ‘a e kau memipa ‘o e komiuniti ke kau ki hono fakanofu ‘o e kau ‘ofisa fakafakamaau’anga mo e kau ‘ofisa lao.
- (8) ‘Oku toe vakai’i ‘a e kupu felave’i mo e ‘Ateni Seniale ke to’o ‘a e fatongia ki he ngaahi faka’ilo hia ‘o fakafofonga’i ‘a e Kalauni ke fakahoko ‘e ha ‘ofisi

Fakakonisitutone fo'ou ma'ae Talekita 'o e Ngaahi Talatalaaki Hia, koe'uhi ke 'oua 'e 'iai ha ngaahi fepaki 'i he 'Ateni Seniale kapau 'e fakahoko ha faka'ilo 'o ha taha 'i he Mafai Pule.

Kupu	Kupu lolotonga mo e Fakatonutonu	Fakamatala
2	<p>31A 'Ateni Seniale</p> <p>(1) ~~Kuo pau ke fakanofa 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofa mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, ha 'Ateni Seniale, 'a ia kuo pau ke ne —~~</p> <p>(a) ~~hoko ko e tokotaha tefito ke ne 'oatu 'a e fale'i fakalao ma'ae Kapineta pea mo e Pule'anga;~~</p> <p>(b) ~~pule ki he ngaahi hopo hia kotoa ma'ae Kalauni; pea~~</p> <p>(c) ~~fakahoko ha ngaahi fatongia mo ha ngaue kehe 'oku fiema'u 'e he lao.~~</p> <p><u>(1) Kuo pau ke fakanofa 'e he Tu'i 'a e 'Ateni Seniale, 'i hono fokotu'u atu 'e he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao, 'a ia kuo pau ke ne —</u></p> <p><u>(a) hoko ko e tokotaha tefito ke ne 'oatu 'a e fale'i fakalao ma'ae Kapineta pea mo e Pule'anga; pea</u></p> <p><u>(b) fakahoko ha ngaahi fatongia mo</u></p>	<p>'Oku fakatonutonu 'a e kupu 31A 'o anga pehe ni:</p> <p>(i) Kuo pau ko e 'Ateni Seniale ke fakanofa ia 'e he Tu'i 'i ha fokotu'u atu 'e he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao;</p> <p>(ii) 'Oku to'o 'a e fatongia 'o e 'Ateni Seniale ke ne tokanga'i 'a e kotoa 'o e ngaahi hopo hia ma'ae Kalauni;</p> <p>(iii) Kuo pau ko e lakanga 'o e 'Ateni Seniale ke ma'u ia 'e ha taha fakafofonga lao kuo ne ngaue fakalao 'o lahi hake 'i he ta'u 'e 10;</p> <p>(iv) 'E ngofua ke fakanofa ha 'Ateni Seniale fakataimi 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni 'i ha fokotu'u atu 'a e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao.</p>

	<p style="text-align: center;"><u>ha ngaue kehe 'oku fiema'u 'e he lao.;</u></p> <p>(2) Kuo pau ki he 'Ateni Seniale, tuku kehe ha tu'utu'uni kehe 'a e lao, ke ne ma'u 'a e mafai kakato ke fakahoko hono ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia faka-lao, 'o tau'ataina mo 'ikai ha fa'ahinga kaunoa pe mei ha taha pe ma'u mafai.</p> <p>~~(3) Kuo pau ko e 'Ateni Seniale ko ha taha 'oku fe'unga ke hoko ko ha Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi pea kuo pau ke ne, fakatatau ki ha ngaahi aleapau kuo fokotu'utu'u, ke ne ma'u hono tu'unga lolotonga 'oku ne anga taau.~~</p> <p><u>(3) Kuo pau ke 'ikai fe'unga ha taha ke fakanofu ke ne ma'u pe le'ole'o 'i he lakanga 'o e 'Ateni Seniale tukukehe kapau ko ha fakafongia lao kuo ne fakahoko fatongia 'o laka hake 'i he ta'u 'e 10.</u></p> <p>(4) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, 'a e ngaahi tu'unga 'o hono fakanofu 'o e 'Ateni Seniale pea te ne ma'u 'a e mafai ke ne tuku ia ki tu'a.</p> <p>(5) Kapau 'oku 'ataa 'a e 'ofisi 'o e 'Ateni Seniale, 'o fakatatali hono fakanofu 'o ha 'Ateni Seniale 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni <u>'i hono fokotu'u atu 'e he Komisoni Ngaue</u></p>	
--	--	--

	<p><u>Fakafakamaau mo Fakalao</u> ke fakanofu ha taha 'oku taukei fe'unga ko e 'Ateni Seniale fakataimi, ke ma'u lakanga kae 'oua kuo 'i ai ha fakanofu tu'uma'u. Kuo pau ki he taha kuo fakanofu ko ia ke ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai mo e ngaahi monu'ia pea fakahoko kotoa 'a e ngaahi mafai 'o e 'Ateni Seniale 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni.¹</p>	
<p>3</p>	<p>83B — Ko e 'Eiki Sanisela</p> <p>(1) — ~~Kuo pau ki he Tu 'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma 'u ha fale 'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu 'utu 'uni Fakafakamaau, ke fakanofu ha 'Eiki Sanisela 'a ia kuo pau ke ne fatongia 'aki 'a e —~~</p> <p>(a) — ~~pulei 'o e ngaahi fakamaau 'anga;~~</p> <p>(b) — ~~ngaahi me 'a felave 'i mo e Fakamaau 'anga mo 'ene tau 'ataina;~~</p> <p>(c) — ~~tauhi 'o e pule 'a e lao; mo e~~</p> <p>(d) — ~~ngaahi me 'a felave 'i kehe 'a ia 'oku fakaha mahino 'e he Konisitutone ko eni pe ha toe Lao kehe.~~</p> <p>(2) — ~~Kuo pau ki he 'Eiki Sanisela ke, tuku kehe ka toe tu 'utu 'uni kehe ange 'a e lao, ma 'u 'a e mafai kotoa ke fakahoko 'a hono ngaahi fatongia, ngaahi mafai mo hono ngaahi ngafa, tau 'ataina 'o 'ikai ke 'i ai ha kaunoa mei ha taha pe ma 'u mafai.~~</p> <p>(3) — ~~'E ngofua ki he 'Eiki Sanisela, 'i he lotu ki ai 'a e Tu 'i 'i he~~</p>	<p>'Oku tamate'i 'e he kupu 3 'a e kupu 83B 'a ia 'oku ne tu'utu'uni ki he lakanga 'o e 'Eiki Sanisela. 'Oku tamate'i mo e kupu 83C 'a ia na'e tu'utu'uni ki hono fokotu'u 'o e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau mo hono ngaahi mafai.</p>

	<p>Fakataha Tokoni, ke fa 'u ha ngaahi tu 'utu 'uni ki he ngaahi taumu 'a ko eni—</p> <p>(a) — ke fokotu 'u ha ta'u motu 'a 'a ia 'e malolo ai 'a e 'Ateni — Seniale, — ha Fakamaau, ha Fakamaau Polisi pea mo e 'Eiki Sanisela mei hono lakanga;</p> <p>(b) — ke pule 'i 'a e fokotu 'utu 'u — vahenga — malolo fakafakamaau;</p> <p>(c) — ke tu 'utu 'uni ki he ngaahi fokotu 'utu 'u fakangaue ki he pea fekau 'aki mo e 'Ofisi 'o e 'Eiki Sanisela.</p> <p>(4) — Kuo pau ko e 'Eiki Sanisela ko ha taha 'a ia 'oku taukei fe 'unga ke hoko ko ha Fakamaau 'o e Fakamaau 'anga Lahi pea kuo pau ke ne, fakatatau ki ha ngaahi fokotu 'utu 'u aleapau, ma 'u lakanga lolotonga 'oku ne anga taau.</p> <p>(5) — Kuo pau ki he Tu 'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma 'u ha fale 'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu 'utu 'uni Fakafakamaau, ke tu'utu 'uni 'a e ngaahi tu 'unga 'o e fakanofu 'o e 'Eiki Sanisela, pea kuo pau ke ne ma 'u 'a e mafai ke ne fakamaloloo 'i ia.</p> <p>(6) — Kapau 'oku 'ataa 'a e 'ofisi 'o e 'Eiki Sanisela, 'o fakatatali hono fakanofu 'o ha 'Eiki Sanisela 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Tu 'i 'i he Fakataha Tokoni ke fakanofu ha taha 'oku taukei fe'unga ko e 'Eiki Sanisela fakataimi, ke ma'u lakanga kae 'oua kuo 'i ai ha fakanofu tu'uma'u. Kuo pau ki he taha kuo</p>	
--	---	--

	<p>fakanofu ko ia ke ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai mo e ngaahi monu'ia pea fakahoko kotoa 'a e ngaahi mafai 'o e 'Eiki Sanisela 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni pea kuo pau ke toe sea 'a e 'Eiki Sanisela fakataimi 'i he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau 'oku fokotu'u 'i he kupu 83C.²</p> <p>83C — Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau</p> <p>(1) — 'Oku fokotu'u heni, 'a e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, 'a ia ko ha Komiti 'a e Fakataha Tokoni, 'oku kau ki ai —</p> <p>(a) — 'a e 'Eiki Sanisela, 'a ia kuo pau ko e Sea;</p> <p>(b) — 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi;</p> <p>(c) — 'a e 'Ateni Seniale; mo e</p> <p>(d) — Kau 'Eiki Lao, 'a ia ko e ni'ihii 'oku taukei 'i he lao kuo fakanofu 'e he Tu'i mei he taimi ki he taimi.</p> <p>(2) — Kuo pau ki he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau ke fokotu'u ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni —</p> <p>(a) — 'a hono fakanofu 'o e ni'ihii 'oku matu'aki taukei ki he Fakamaau'anga, pea ko ha 'Eiki Sanisela pea ki ha toe lakanga keheange 'oku finangalo ki ai 'a e Tu'i;</p> <p>(b) — ko hono fakamaau'i 'o e kau memipa 'o e Fakamaau'anga;</p> <p>(c) — ko hono fakamaloloo'i 'o e kau memipa 'o e Fakamaau'anga ki ha to'onga kovi 'i ha ngaue</p>	
--	---	--

	<p>matu'aki hala pe ko ha toutou maumau'i 'o e Tu'utu'uni Faka'ulungaanga Fakafakamaau;</p> <p>(d) ko e vahenga mo e vaha'a taimi ngaue 'o e kau memipa 'o e Fakamaau'anga;</p> <p>(e) ko ha Fokotu'utu'u Vahenga Malolo Fakafakamaau;</p> <p>(f) ko ha Tu'utu'uni Faka'ulungaanga Fakafakamaau; mo</p> <p>(g) hono fakanofu 'o e kau fakamaau tokoni (assessors) ki he Kau Fakamaau Tokoni kuo Fokotu'u 'o e Fakamaau'anga Fonua.</p> <p>(3) Kuo pau koe tokolahi kae lava ha fakataha 'i ha fakataha 'a e Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau ko e toko tolu, 'a ia ko e 'Eiki Sanisela (pe ko e taha kuo fakanofu ke hoko ko e 'Eiki Sanisela fakataimi); taha 'i he 'Eiki Fakamaau Lahi pe ko e 'Ateni Seniale (pe ko e taha kuo fakanofu ke hoko ko e 'Ateni Seniale fakataimi); pea 'ikai toe si'i hifo 'i ha 'Eiki Lao 'e taha.³</p>	
<p>4</p>	<p><u>83B Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u></p> <p><u>(1) Kuo pau ke 'i ai ha Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 'a ia kuo pau ke fale'i 'i hono fakanofu 'o e kau 'ofisa fakafakamaau mo fakalao.</u></p>	<p>'Oku tu'utu'uni 'e he kupu 4 ki ha kupu 83B fo'ou 'a ia 'e tu'utu'uni ia ki hono fokotu'u 'o ha e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao pea mo hono</p>

	<p><u>(2) Kuo pau ke 'ikai kau 'a e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao ki he tu'utu'uni pe pule 'a ha taha pe mafai kehe 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia.</u></p>	<p>ngaahi mafai tau'atina ke fakanofu 'a e kau 'ofisa lao mo e fakafakamaau.</p>
5	<p>31A 'Ateni Seniale</p> <p>(1) Kuo pau ke fakanofu 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, ha 'Ateni Seniale, 'a ia kuo pau ke ne —</p> <p>(a) hoko ko e tokotaha tefito ke ne 'oatu 'a e fale'i fakalao ma'ae Kapineti pea mo e Pule'anga;</p> <p>(b) pule ki he ngaahi hopo hia kotoa ma'ae Kalauni; pea</p> <p>(c) fakahoko ha ngaahi fatongia mo ha ngaue kehe 'oku fiema'u 'e he lao.</p> <p>(2) Kuo pau ki he 'Ateni Seniale, tuku kehe ha tu'utu'uni kehe 'a e lao, ke ne ma'u 'a e mafai kakato ke fakahoko hono ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia faka-lao, 'o tau'atina mo 'ikai ha fa'ahinga kaunoa pe mei ha taha pe ma'u mafai.</p> <p>(3) Kuo pau ko e 'Ateni Seniale ko ha taha 'oku fe'unga ke hoko ko ha Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi pea kuo pau ke ne, fakatatau ki ha ngaahi alepau kuo fokotu'utu'u, ke ne ma'u hono tu'unga lolotonga 'oku ne anga taau.</p> <p>(4) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono</p>	<p>'Oku tu'utu'uni 'e he kupu 5 ko e lave kotoa 'i he Konisitutone ki he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau 'oku fetongi'aki ia 'a e Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao.</p>

	<p>ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofa mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, 'a e ngaahi tu'unga 'o hono fakanofa 'o e 'Ateni Seniale pea te ne ma'u 'a e mafai ke ne tuku ia ki tu'a.</p> <p>(5) Kapau 'oku 'ataa 'a e 'ofisi 'o e 'Ateni Seniale, 'o fakatatali hono fakanofa 'o ha 'Ateni Seniale 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni ke fakanofa ha taha 'oku taukei fe'unga ko e 'Ateni Seniale fakataimi, ke ma'u lakanga kae 'oua kuo 'i ai ha fakanofa tu'uma'u. Kuo pau ki he taha kuo fakanofa ko ia ke ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi mafai mo e ngaahi monu'ia pea fakahoko kotoa 'a e ngaahi mafai 'o e 'Ateni Seniale 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni.⁴</p> <p>85 Ko e Fakamaau'anga Tangi</p> <p>(1) Kuo pau ko e Fakamaau'anga Tangi 'a e 'Eiki Palesiteni 'o e Fakamaau'anga Tangi mo ha ngaahi fakamaau kehe 'a ia 'e fakanofa mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i 'i he lotu ki ai 'a e Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofa mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>; Ka kuo pau 'e 'ikai ke fakanofa ha taha tuku kehe—</p>	
--	--	--

	<p>(a) ka 'oku ne ma'u, pe na'a ne ma'u, ha tu'unga ngaue fakamaau ma'olunga; pe</p> <p>(b)</p> <p>(i) kuo ne paasi ke ngaue ko ha fakafofonga lao 'i ha fakamaau'anga 'i ha feitu'u 'i he ngaahi pule'anga 'o 'Ene 'Afio ko e Tu'i 'o Pilitania 'o ne ma'u ai ha mafai ta'e fakangatangata 'i he ngaahi me'a fakasivile pe ngaahi me'a kau ki he hia; pea</p> <p>(ii) kuo ne paasi ke ngaue pehe 'o 'ikai ke si'i hifo 'i he ta'u 'e hongofulu.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, ke tu'utu'uni ki he ngaahi makatu'unga 'o hono fakanofu 'o e Kau Fakamaau ki he Fakamaau'anga Tangi pea 'e ngofua ke ne tuku ki tu'a 'a kinautolu</p> <p>86 Ko e Fakamaau'anga Lahi</p> <p>(1) Ko e Fakamaau'anga Lahi kuo pau ke kau ki ai 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi 'a ia kuo pau ko e 'Ulu fakapalofesinale ia 'o e Fakamaau'anga pea mo ha kau fakamaau kehe 'a ia 'e fakanofu mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i</p>	
--	---	--

	<p>'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>;</p> <p>Ka kuo pau ke 'ikai fakanofu ha taha tuku kehe —</p> <p>(a) ka 'oku ne ma'u, pe na'a ne ma'u, ha tu'unga ngaue fakamaau ma'olunga; pe</p> <p>(b)</p> <p>(i) kuo ne paasi ke ngaue ko ha fakafofonga lao 'i ha fakamaau'anga 'i ha feitu'u 'o e Kominiueli 'o ne ma'u ai ha mafai ta'efakangatangata 'i he ngaahi me'a faka-sivile pe ngaahi me'a kau ki he hia; pea</p> <p>(ii) kuo ne paasi ke ngaue pehe 'o 'ikai ke si'i hifo 'i he ta'u 'e hongofulu.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, ke tu'utu'uni ki he ngaahi makatu'unga 'o e fakanofu 'o e 'Eiki Fakamaau Lahi mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi, pea 'e ngofua ke ne tuku ki tu'a 'a kinautolu.</p> <p>86A Ko e Fakamaau'anga Fonua</p> <p>(1) Kuo pau ke kau ki he Fakamaau'anga Fonua 'a e 'Eiki</p>	
--	---	--

	<p>Palesiteni mo ha Kau Fakamaau kehe, 'o tokoni ki ai 'a e kau fakamaau tokoni, 'a ia 'e ngofua ke fakanofu mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i 'i he loto ki ai 'a e Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao.</u></p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, ke tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'unga 'o e fakanofu 'o e Palesiteni mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Fonua pea 'e ngofua ke ne fakamaloloo'i kinautolu.</p> <p>88 Fakamaau Le'ole'o</p> <p>(1) Kuo pau ke ngofua ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ <u>Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao</u>, 'i ha taimi lolotonga 'a e puke pe mama'o 'a ha fakamaau, pe ha toe 'uhinga fakataimi kehe ke fokotu'u ha fakamaau le'ole'o ki he taimi 'oku lolotonga puke pe mama'o ai 'a e fakamaau pe ki he taimi 'e 'aonga ke fakamo'ui ai 'a e 'uhinga fakataimi.⁵</p> <p>(2) Kuo pau ke ma'u 'e ha fakamaau le'ole'o 'a e mafai mo e ngaahi pule 'o e, pea 'e ngofua ke ne ngaue'aki 'a e ngaahi mafai kotoa</p>	
--	--	--

	<p>pe 'a ia 'oku foaki 'i he pe ngofua ke ngaue'aki 'e ha fakamaau pea kuo pau ke totongi atu ki ai 'a e vahenga 'o hange ko ia 'e fokotu'u 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he ~~Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau~~ Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao.⁶</p>	
6	<p>84 Ngaahi Fakamaau'anga</p> <p>(1) Kuo pau ki he mafai fakafakamaau 'o e Fonua ni ke 'i he ngaahi fakamaau'anga ma'olunga 'o e Fonua ('a ia ko e Fakamaau'anga Tangi, Fakamaau'anga Lahi, mo e Fakamaau'anga Fonua) pea mo ha fakamaau'anga si'i 'a ia ko e Fakamaau'anga Polisi.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Fakamaau'anga 'o e Fonua ke kau ki ai —</p> <p>(a) 'a e 'Eiki Palesiteni 'o e Fakamaau'anga Tangi mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Tangi;</p> <p>(b) 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi, 'a ia kuo pau ko e 'Ulu ~~fakapalofesinale~~ 'o e Fakamaau'anga, mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi;</p> <p>(c) 'a e 'Eiki Palesiteni 'o e Fakamaau'anga Fonua mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Fonua; mo e</p> <p>(d) Fakamaau Polisi Lahi mo e Kau Fakamaau Polisi.</p>	<p>'Oku tu'utu'uni 'e he kupu 6 ki ha fakatonutonu si'i ki he kupu 84(2)(b) koe 'uhi ko e lave ki he 'Eiki Fakamaau Lahi ko e 'Ulu 'o e Fakamaau'anga, 'o fakatatau ki he to'o ko ia 'o e lakanga 'Eiki Sanisela 'e hoko leva 'o taha pe 'a e 'Ulu 'o e Fakamaau'anga 'a ia ko e 'Eiki Fakamaau Lahi.</p>
7	<p>85 Ko e Fakamaau'anga Tangi</p> <p>(1) Kuo pau ko e Fakamaau'anga Tangi 'a e 'Eiki Palesiteni 'o e</p>	<p>'Oku tu'utu'uni 'e he kupu 7 ki ha fakatonuotonu si'i ki</p>

	<p>Fakamaau'anga Tangi mo ha ngaahi fakamaau kehe 'a ia 'e fakanofu mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i 'i he loto kiai 'i he 'a e Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau,:</p> <p>Ka kuo pau 'e 'ikai ke fakanofu ha taha tuku kehe—</p> <p>(a) ka 'oku ne ma'u, pe na'a ne ma'u, ha tu'unga ngaue fakamaau ma'olunga; pe</p> <p>(b)</p> <p>(i) kuo ne paasi ke ngaue ko ha fakafofonga lao 'i ha fakamaau'anga 'i ha feitu'u 'i he ngaahi pule'anga 'o 'Ene 'Afio ko e Tu'i 'o Pilitania — 'o e Kominiueli 'o ne ma'u ai ha mafai ta'e fakangatanga 'i he ngaahi me'a faka-sivile pe ngaahi me'a kau ki he hia; pea</p> <p>(ii) kuo ne paasi ke ngaue pehe 'o 'ikai ke si'i hifo 'i he ta'u 'e hongofulu.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, ke tu'utu'uni ki he ngaahi makatu'unga 'o hono fakanofu 'o e Kau Fakamaau ki he Fakamaau'anga Tangi pea 'e ngofua ke ne tuku ki tu'a 'a kinautolu</p>	<p>he kupu 85. 'Oku fakatonutonu 'a e kupu 85(1) ke tu'utu'uni ko e Tu'i 'i he Fakataha Tokoni ka 'oku 'ikai ko e Tu'i 'i he loto kiai 'a e Fakataha Tokoni 'a ia 'oku ne ma'u 'a e mafai ke fakanofu 'a e Kau Fakamaau 'o e Fakamaa'uanga Tangi. 'Oku fakatonutonu 'a e kupu 85(1)(b) ko e lave ki he 'Ene 'Afio ko e Tu'i 'o Pilitania 'oku fetongi'aki 'a e Kominiueli, ko e 'uhi kuo 'ikai ha ngaahi pule'anga pehe 'i he lolotonga ni.</p>
--	---	---

<p>8</p>	<p>86 Ko e Fakamaau'anga Lahi</p> <p>(1) Ko e Fakamaau'anga Lahi kuo pau ke kau ki ai 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi 'a ia kuo pau ko e 'Ulu fakapalofesinale ia 'o e Fakamaau'anga <u>'a ia kuo fakanofu 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni</u> pea mo ha kau fakamaau kehe 'a ia 'e fakanofu mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo Tu'utu'uni Fakafakamaau,:</p> <p>Ka kuo pau ke 'ikai fakanofu ha taha tuku kehe —</p> <p>(a) ka 'oku ne ma'u, pe na'a ne ma'u, ha tu'unga ngaue fakamaau ma'olunga; pe</p> <p>(b)</p> <p>(i) kuo ne paasi ke ngaue ko ha fakafofonga lao 'i ha fakamaau'anga 'i ha feitu'u 'o e Kominiueli 'o ne ma'u ai ha mafai ta'efakangatangata 'i he ngaahi me'a faka-sivile pe ngaahi me'a kau ki he hia; pea</p> <p>(ii) kuo ne paasi ke ngaue pehe 'o 'ikai ke si'i hifo 'i he ta'u 'e hongofulu.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo Tu'utu'uni Fakafakamaau, ke tu'utu'uni ki</p>	<p>'Oku fakatonutonu 'e he kupu 8 'a e kupu 86(1) ko e 'uhi ke lave ki he 'Eiki Fakamaau Lahi ko e 'Ulu 'o e Fakamaau'anga, 'o fakatatau ki he to'o ko ia 'o e lakanga 'Eiki Sanisela 'e hoko leva 'o taha pe 'a e 'Ulu 'o e Fakamaau'anga 'a ia ko e 'Eiki Fakamaau Lahi. 'Oku toe fakamahino 'i he fakatonutonu ko eni ko e 'Eiki Fakamaau Lahi 'o e Fakamaau'anga Lahi 'oku fakanofu ia 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni.</p>

	<p>he ngaahi makatu'unga 'o e fakanofu 'o e 'Eiki Fakamaau Lahi mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi, pea 'e ngofua ke ne tuku ki tu'a 'a kinautolu.</p>	
9	<p>86A Ko e Fakamaau'anga Fonua</p> <p>(1) Kuo pau ke kau ki he Fakamaau'anga Fonua 'a e 'Eiki Palesiteni mo ha Kau Fakamaau kehe, 'o tokoni ki ai 'a e kau fakamaau tokoni, 'a ia 'e ngofua ke fakanofu mei he taimi ki he taimi 'e he Tu'i 'i he ~~loto ki ai~~ i he 'a e Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau.</p> <p>(2) Kuo pau ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, ke tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'unga 'o e fakanofu 'o e Palesiteni mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Fonua pea 'e ngofua ke ne fakamaloloo'i kinautolu.</p>	<p>'Oku tu'utu'uni 'i he kupu 9 'a e fakatonutonu si'i ki he kupu 86A(1) 'a ia 'oku tu'utu'uni ki he mafai ke fokotu'u 'a e 'Eiki Palesiteni mo e Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Fonua 'oku 'i he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni ka 'oku 'ikai ko e Tu'i 'i he lotu ki ai 'a e Fakataha Tokoni.</p>
10	<p>88 Fakamaau Le'ole'o</p> <p>(1) Kuo pau ke ngofua ki he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau, 'i ha taimi lolotonga 'a e puke pe mama'o 'a ha fakamaau, pe ha toe 'uhinga fakataimi kehe ke fokotu'u ha fakamaau le'ole'o ki he taimi 'oku lolotonga puke pe mama'o ai 'a e fakamaau pe ki he</p>	<p>'Oku fakatonutonu 'e he kupu 10 'a e kupu 88(2) 'aki hono tamate'i 'a e lave koia ki hono tu'utu'uni 'i 'o e vahenga 'o e Fakamaau Le'ole'o 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni hili hono ma'u 'a e fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau.</p>

	<p>taimi 'e 'aonga ke fakamo'ui ai 'a e 'uhinga fakataimi.⁷</p> <p>(2) Kuo pau ke ma'u 'e ha fakamaau le'ole'o 'a e mafai mo e ngaahi pule 'o e, pea 'e ngofua ke ne ngaue'aki 'a e ngaahi mafai kotoa pe 'a ia 'oku foaki 'i he pe ngofua ke ngaue'aki 'e ha fakamaau. ~~pea kuo pau ke totongi atu ki ai 'a e vahenga 'o hange ko ia 'e fokotu'u 'e he Tu'i 'i he Fakataha Tokoni, hili hono ma'u ha fale'i mei he Penolo ki he Ngaahi Fakanofu mo e Tu'utu'uni Fakafakamaau.~~⁸</p>	
<p>11</p>	<p>~~102 'E fai 'e he 'Eiki Fakamaau Lahi ha tohi fakamatala ki he anga 'o e fonua 'a hono lelei mo hono kovi~~</p> <p>~~'E fai 'a e tohi fakamatala 'e he 'Eiki Fakamaau Lahi tu'o taha 'i he ta'u kotoa pe ki he Tu'i ko e me'a 'i he anga 'o 'ene potungaue mo e anga 'o e fonua 'a hono lelei mo hono kovi pea ko e tu'utu'uni mo e lao fe 'oku ha mai kiate ia 'oku totonu ke fakatonutonu. Pea ko e tohi ko ia 'e 'ave 'e he Tu'i ki he Fale Alea 'o ka fai 'enau fakataha 'o hange ko e ngaahi tohi 'a e kau minisita.~~</p>	<p>'Oku fakapekia 'e he kupu 11 'a e kupu 102 'a ia 'e to'o ai 'a e fiema'u ko ia 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi ke ne fakahoko ha lipooti ki he Tu'i ki he anga 'o e fonua 'i he lelei mo e kovi (setisitika) pea mo ha'ane ngaahi fokotu'u ke fakatonutonu 'a e lao. Ko e 'uhinga ko e ngaahi setisitika ko ia 'oku tuku atu ia 'i he lipooti fakata'u 'a e Potungaue Lao.</p>

Hon. Sione Vuna Fa'otusia
Minisita Lao mo e Pilisone

¹ Fakahu 'e he Lao 1 'o e 2011

² Fakahu 'e he Lao 1 'o e 2011

³ Fakahu 'e he Lao 1 'o e 2011

⁴ Fakahu 'e he Lao 1 'o e 2011

⁵ Fakatonutonu 'e he Ngaahi Lao 20 'o e 2010 mo e 39 'o e 2010

⁶ Fakalahi 'e he Lao 14 'o e 1955; Fakatonutonu 'e he Lao 39 'o e 2010

⁷ Fakatonutonu 'e he Ngaahi Lao 20 'o e 2010 mo e 39 'o e 2010

⁸ Fakalahi 'e he Lao 14 'o e 1955; Fakatonutonu 'e he Lao 39 'o e 2010